

Το θεωρητικό και ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης: Μια κριτική αποτίμηση

1. Εισαγωγή

Στις μέρες μας, ένα από τα πιο πολυσυζητημένα, και αμφισβητούμενα, θέματα στο χώρο των Κοινωνικών Επιστημών είναι αυτό της Παγκοσμιοποίησης με ή χωρίς εισαγωγικά. Στη συγκεκριμένη εργασία θα επιχειρήσουμε να ασχοληθούμε με τις ιδεολογικές προϋποθέσεις του φαινομένου αυτού. Σκοπός είναι η περιγραφή των βασικών θεωρητικών συνιστωσών, η ανάδειξη των σημαντικότερων αντιφάσεων, η αποσαφήνιση των μεθοδολογικών ορίων και, στο τέλος, η κατάδειξη του τι πραγματικά γίνεται, του ποιες Κοινωνικές και Θεσμικές δυνάμεις επωφελοούνται από τη χρήση του ιδεολογήματος της Παγκοσμιοποίησης.

2. Το εννοιολογικό περιεχόμενο της Παγκοσμιοποίησης

Μολονότι η εννοιολόγηση του όρου *Παγκοσμιοποίηση* είναι ιδιαίτερα ευρεία (Held/MacGrew 2000: 2), δεν συμβαίνει το ίδιο με τις συναγωγές που απορρέουν από τη χρήση της έννοιας. Σύμφωνα με τον Perlmutter, αυτό για το οποίο πρέπει να γίνεται λόγος είναι το απότοκο της παγκοσμιοποίησης, δηλαδή η δημιουργία του Πρώτου Παγκοσμιοποιημένου Πολιτισμού. Ο Πολιτισμός αυτός σημαίνει τη δημιουργία μιας παγκόσμιας τάξης όπου επικρατούν κοινές αξίες, διαδικασίες και δομές: όπου έθνη και κουλτούρες γίνονται πιο δεκτικά σε εξωτερικές επιρροές, όπου υπάρχει αναγνώριση της ταυτότητας και της διαφορετικότητας των ποικίλων κοινωνικών ομάδων, καθώς και του εθνικού και του θρησκευτικού πλουραλισμού, όπου άνθρωποι με διαφορετικές ιδεολογίες και αξίες συνεργάζονται και ανταγωνίζονται χωρίς να επικυριαρχούν οι ιδεολογικές διαφορές, όπου ο παγκοσμιοποιημένος πολιτισμός γίνεται ενιαίος με την ολιστική έννοια ενώ παραμένει πλουραλιστικός και ετερογενής στη μορφή του, όπου, τέλος, όλο και περισσότερο αυτές οι αξίες κατανοούνται ως κοινά αποδεκτές παρά το διαφορετικό τρόπο ερμηνείας τους (Perlmutter 1991: 898). Κάτω από αυτό το πλαίσιο διακρίνονται ορισμένα πεδία κοινωνι-

Ο Σπύρος Σακελλαρόπουλος διδάσκει Κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Η συγκεκριμένη εργασία πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο που τήγχανε της μεταδιδακτορικής υποτροφίας του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών.

κής δράσης (πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, ψυχολογικό, θρησκευτικό, επιστημονικό, τεχνολογικό, οικολογικό), τα οποία μπορούν να προσεγγιστούν με τους όρους μιας αυξανόμενα πολυδιάστατης παγκοσμιοποιημένης αλληλεξάρτησης. Πρόκειται για μια δυναμική διαδικασία που δημιουργεί και τις προϋποθέσεις λειτουργίας ενός συστήματος αλληλοδιασυνδέσεων μεταξύ αυτών των αλληλεξαρτήσεων. Σε καθένα από αυτά τα πεδία παρατηρείται μια αύξηση όχι μόνο σε ό,τι αφορά στην ποσότητα και την ποιότητα των παγκόσμιων αλληλεξαρτήσεων, αλλά και στο ιδιαίτερο εύρος των κοινά προσλαμβανόμενων παραστάσεων από διαφορετικές ομάδες (Perlmutter 1991: 903-904).

Οι εξελίξεις αυτές έχουν τον αντίκτυπό τους στο ευρύτερο πολιτιστικό και πολιτισμικό πεδίο. Όπως αναφέρει ο Α. Γκίντενς, «κοινότητες γούστου συνθηκών και πίστεων συχνά αποσυνδέονται από τον τόπο τους καθώς και από τα όρια του έθνους [...]. Διάφορα στυλ ενδυμασίας από κοστούμια μέχρι μπλου τζην ή ακόμη και η θρησκεία παίρνουν παγκόσμιες διαστάσεις, δεν διεκπεραιώνονται πλέον μόνον από τη φυσική κίνηση των λαών και της κουλτούρας τους, όσο και αν αυτό είναι ακόμα σημαντικό» (Γκίντενς 1994: 132). Κατά συνέπεια, ακόμα και αν δεν έχει ολοκληρωθεί, βρισκόμαστε στην πορεία μιας διαδικασίας όπου, από τη μια, παρατηρείται μια σημαντική ομογενοποίηση πλευρών της κοινωνικής καθημερινότητας και, από την άλλη, μια αλληλοδιείσδυση των πιο ισχυρών εθνικών πολιτιστικών στοιχείων. Και τα μεν και τα δε συνηγορούν, σύμφωνα με τους θιασώτες της παγκοσμιοποίησης, στο να μπορούμε να μιλάμε για το πέρασμα σε μια διαφορετική ποιοτικά κατάσταση. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια ιστορικά πρωτοφανή έκθεση του ανθρώπινου πληθυσμού στις αξίες άλλων πολιτισμών και ούτε το γεγονός της ύπαρξης διαφορετικών γλωσσών είναι δυνατό να σταματήσει την εξέλιξη αυτή. Τα αγγλικά μετατρέπονται σε τόσο ισχυρό γλωσσικό σύστημα επικοινωνίας όσο οποιαδήποτε τεχνολογία για τη μεταφορά ιδεών και πολιτισμών (Held/MacGrew 2000: 17). Ακόμα και όπου συνεχίζουν την έντονη παρουσία τους και άλλες γλώσσες, αυτές δεν είναι οι ίδιες που ήταν αρχικά, αλλά τροποποιούνται συντακτικά, γραμματικά, λεξιλογικά λόγω της επαφής τους με τα αγγλικά, με αποτέλεσμα «το παγκόσμιο επιχειρηματικό περιβάλλον [να] μετατρέπεται γλωσσικά σε ένα επίπεδο πεδίο. Όπου επικρατεί, όλο και περισσότερο, μία και μοναδική γλώσσα – με εκατοντάδες προφορές και ιδιομορφίες βεβαίως, αλλά πάντα η ίδια μία γλώσσα» (Μασμανίδης 2000: 31). Το πιο ενδιαφέρον είναι πως η αναδιαμόρφωση των πολιτισμικών προτύπων επιφέρει και σημαντικές τροποποιήσεις και στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών, με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα τις επιχειρήσεις που ασχολούνται με τα ΜΜΕ και τις μουσικές παραγωγές. Δημιουργείται, έτσι, μια συνεχώς αλληλοτροφοδοτούμενη πραγματικότητα, όπου τα πολιτισμικά πρότυπα ενισχύουν τα αντίστοιχα καταναλωτικά και αντίστροφα (Μασμανίδης 2000: 30).

Οι παραπάνω διαδικασίες ενισχύονται σημαντικά από την επανάσταση στις τεχνολογίες. Η ραγδαία ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών, όπως μορφοποιείται μέσω των δορυφορικών συνδέσεων, των οπτικών ινών και της κινητής τηλεφωνίας, διαμορφώνει τους όρους για τη δημιουργία φθηνών και μαζικών επικοινωνιακών δικτύων. Η εξέλιξη αυτή συντελεί αποφασιστικά στη σύγκλιση των τεχνολογιών και ιδιαίτερα των τομέων αιχμής, όπως είναι η πληροφορική, οι τηλεπικοινωνίες και η διαστημική τεχνολογία, γεγονός που λειτουργεί πολλαπλασιαστικά για τις επιστημονικές δυνατότητες της νέας εποχής (Μασμανίδης

2000: 38). Ταυτόχρονα, οι επιπτώσεις όλων αυτών των εξελίξεων έχουν και σημαντικό αντίκτυπο και στην οικονομική σφαίρα. Δίχως την υπέρμετρη ανάπτυξη των επιστημονικών επιτευγμάτων δεν θα ήταν δυνατή η ενιαία και σε συνεχή βάση λειτουργία των χρηματοπιστωτικών αγορών (Κένεντι 1994: 121) και ούτε οι καινοφανείς ρυθμοί πραγματοποίησης χρηματιστικών και νομισματικών συναλλαγών – εξέλιξη που μετασχηματίζει την κοινωνική εξουσία μέσω της αλληλοδιαπλοκής των τριών πρωταγωνιστικών στοιχείων: του χώρου, του χρόνου και του χρήματος (Harvey 2000: 87). Κάτω από αυτό το πρίσμα, μπορεί να υποστηριχθεί πως το θεμελιώδες στοιχείο που διακρίνει τη σύγχρονη φάση της παγκοσμιοποίησης είναι αυτό της πρωτοφανούς συμπίεσης της σχέσης χώρου και χρόνου.

Η συμπίεση χώρου και χρόνου απελευθερώνει μεγάλες δυνατότητες της κοινωνικής δυναμικής, σε σημείο που να επηρεάζεται σημαντικά το πεδίο των καθημερινών κοινωνικών πρακτικών, το οποίο γίνεται όλο και πιο παγκοσμιοποιημένο, όλο και πιο ομογενοποιημένο. Αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό, υποστηρίζουν οι θιασώτες της παγκοσμιοποίησης, μέσα από μία πληθώρα γεγονότων. Σε όποιο τοπικό εμπορικό κέντρο κι αν πάει κανείς, μπορεί να αγοράσει τα παγκοσμιοποιημένα προϊόντα της Sony ή της Coca-Cola, ενώ στα σοιπερμάρακετ υπάρχουν σε αφθονία εξωτικά φρούτα και λαχανικά. Ταυτόχρονα, για τη βραδινή έξοδο είναι εύκολη η πρόσβαση σε μια πλειάδα «έθνικ» εστιατορίων με πολύ διαφορετικές κουζίνες. Ακόμα, οι παραδοσιακές εθνικές κουζίνες έχουν τροποποιηθεί από την προσθήκη νέων γαστρονομικών στοιχείων: γαλλικά τυριά, γερμανικές μπίρες, αμερικάνικα παγωτά κ.λπ. (Harvey 2000: 88). Αλλά και τα πάσης φύσεως καταναλωτικά αγαθά προέρχονται από διαφορετικές χώρες κατασκευής: το αυτοκίνητο μπορεί να είναι γερμανικό, το στερεοφωνικό ιαπωνικό και ο ηλεκτρονικός υπολογιστής αμερικάνικος. Ταυτόχρονα, η ανάπτυξη της τεχνολογίας, από τη μια, δίνει τη δυνατότητα του μετασχηματισμού της τηλεόρασης από «έθνικου» σε «υπερεθνικού» χαρακτήρα, με προεξάρχοντα το ρόλο του MTV, του CNN και του Disney Channel και, από την άλλη, συντελεί στη συγκρότηση των νέων τηλεπικοινωνιακών δικτύων μέσω της χρήσης του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και του Διαδικτύου (Robins 2000: 195). Το αποτέλεσμα θα είναι να δημιουργείται ένα στυλ και ένας τρόπος ζωής του «παγκοσμιοποιημένου» ανθρώπου που να μη διαφέρει είτε για τον τάξι-τζή της Σιγκαπούρης είτε για το δάσκαλο της Στοκχόλμης (Ohmae 1995: 29).

Σε διαγενεακό επίπεδο, προκύπτει πως οι σημερινοί έφηβοι είναι κατά πολύ περισσότερο «παγκοσμιοποιημένοι», αφού θεωρούν πως έχουν σαφώς περισσότερα κοινά στοιχεία με τους αλλοδαπούς συνομηλίκους τους παρά με τους μεγαλύτερους σε ηλικία συμπατριώτες τους (Ohmae 1995: 15). Έτσι, αυτό που πραγματοποιείται, με όλο και πιο έντονους ρυθμούς, είναι η διαδικασία ξεριζώματος (de-localization) των κοινωνικών δραστηριοτήτων από τις τοπικές τους καταβολές, κατά τρόπο ώστε να μεταφέρονται εκτός της τοπικής αντίληψης. Σε οικονομικό επίπεδο αυτό σημαίνει πως τα προϊόντα που παράγουν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις όλο και περισσότερο αποχτούν έναν υπερεθνικό χαρακτήρα, ταυτιζόμενα με την παραγωγό εταιρεία (Γκρέι 1999: 120-121).

3. Η άλλη όψη του νομίσματος

Το πρόβλημα με τις απόψεις που παρουσιάστηκαν προηγουμένως είναι πως διέπονται από το πνεύμα του αυταπόδεικτου, από μία άρνηση του να αποδείξουν ή να επιχειρηματολογήσουν για οτιδήποτε, δεδομένου ότι όλα είναι προφανή. Ο καθένας πηγαίνοντας στο κέντρο της πόλης του μπορεί να περπατήσει φορώντας Nike, ακούγοντας μουσική από τα Sony walkman και στο τέλος να γευτεί μια μπλόπιτα στο πιο κοντινό McDonald. Είναι, όμως, όλα αυτά στοιχεία μιας πρωτοφανούς ποιοτικής τομής η οποία να μπορεί να θεωρηθεί ότι μας οδηγεί στον πρώτο παγκοσμιοποιημένο ανθρώπινο πολιτισμό; Και το πιο σημαντικό: ποιες είναι οι θεωρητικές και οι ιδεολογικές προϋποθέσεις της παγκοσμιοποίησης;

Η συζήτηση γύρω από την παγκοσμιοποίηση εντάθηκε ύστερα από την περίπου ταυτόχρονη εμφάνιση δύο γεγονότων: από τη μια της πτώσης των ανατολικών καθεστώτων –εξέλιξη που φάνηκε να σηματοδοτεί την αδυναμία πραγματοποίησης ενός εναλλακτικού προς τον καπιταλισμό σχεδίου κοινωνικής ανάπτυξης– και, από την άλλη, της εξέλιξης της επιστήμης της πληροφορικής. Με αυτό τον τρόπο είχαμε σε θεωρητικό επίπεδο το συνδυασμό δύο στοιχείων: του πολιτικο-ιδεολογικού και του τεχνολογικού. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, έγινε δυνατό να διαμορφωθούν θεωρίες και να διατυπωθούν απόψεις περί του «τέλους της ιστορίας». Στην πραγματικότητα, αυτό που εννοείται δεν είναι μια χιλιαστική προσέγγιση, όπου η ανθρωπότητα βαδίζει προς το βιολογικό και πλανητικό της τέλος, αλλά το χρονικό σημείο από το οποίο και ύστερα παγώνεται η αντίληψη στους φορείς του ανθρώπινου πολιτισμού ότι το «τέλος της ιστορίας» δεν συγκροτεί την απαρχή του ιδανικού συστήματος κοινωνικών σχέσεων αλλά τη διάλυση των αυταπατών σχετικά με τη δυνατότητα δημιουργίας ενός εναλλακτικού κοινωνικού προτύπου¹. Ταυτόχρονα, το παρόν παγκοσμιοποιημένο πρότυπο θεωρείται το τελευταίο στάδιο, και ταυτόχρονα η βελτίωση, του υφιστάμενου κοινωνικού συστήματος². Με άλλα λόγια, από τη μια, προβάλλεται η διαπίστωση πως δεν υπάρχουν άλλες δυνατότητες κοινωνικών μετασχηματισμών και, από την άλλη, υπογραμμίζεται το γεγονός της καινοφανούς θετικότητας της σημερινής κατάστασης: σχηματισμός μιας παγκοσμιοποιημένης κοινότητας όπου τα όποια προβλήματα θα επιλύονται μέσα σε ένα κλίμα ευφορίας και αισιοδοξίας – ακόμα και αυτά που απαιτούν τη συνεργασία κρατών σε διεθνές επίπεδο (Λύτρας 2000: 31).

Ωστόσο, όλη αυτή η προβληματική δεν παρουσιάζει κάποια ιδιαίτερη πρωτοτυπία. Οι τεχνολογικές ανακαλύψεις του 19ου αιώνα (βλ. παρακ.) τροφοδότησαν την εποχή εκείνη παρόμοιες συζητήσεις. Ήδη το 1892 ένας σχολιαστής εφημερίδας ανέφερε πως, λόγω της διάδοσης του Τύπου, ο κάτοικος μιας τοπικής κοινωνίας έχει τη δυνατότητα μιας ευρύτερης κατανόησης των σύγχρονων εξελίξεων σε σύγκριση με τον πρωθυπουργό εκατό χρόνια πριν. Ο επαρχιώτης αναγνώστης των εφημερίδων ενδιαφέρεται ταυτόχρονα για γεγονότα όπως μια επανάσταση στη Χιλή, ένας πόλεμος στην Α. Αφρική, μία σφαγή στη Β. Κίνα, ένας λιμός στη Ρωσία (Giddens 2000: 97). Το 1901, ο συγγραφέας H.G. Wells υποστηρίζει πως ο κόσμος γίνεται όλο και πιο μικρός, οι επιστημονικές εξελίξεις ανοίγουν όλο και πιο πλατιές δυνατότητες στη φαντασία, η τεχνολογία καταργεί τις ξεπερασμένες ιδιαιτερότητες όπως είναι τα εθνικά σύνορα και κάποια μέρα θα οδηγηθούμε στο σχηματισμό ενός παγκόσμιου κράτους. Μερικά χρόνια αργότερα, ο Hendrick C. Anderson ισχυρίζεται ότι «γίνεται

όλο και πιο φανερό πως τα έθνη δεν θα μπορέσουν ποτέ να ξαναείναι ολοκληρωτικά διαχωρισμένα. Οι απροσπέλαστοι τοίχοι που τα περιέκλειαν και τα προστάτευαν ανήκουν πια στο παρελθόν». Κι όλα αυτά γράφονταν ένα χρόνο πριν το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου! (Κερν 1983: 231-232).

Στην πραγματικότητα, η επιχειρηματολογία περί παγκοσμιοποίησης δεν αποτελεί τίποτε άλλο παρά ένα ακόμα δείγμα ενός θεωρητικού υποσυνόλου της κυρίαρχης ιδεολογίας, με σκοπό τη διατήρηση και αναπαραγωγή του υφιστάμενου συστήματος κοινωνικών σχέσεων: τη δικαιολόγηση, δηλαδή, της ύπαρξης σχέσεων εκμετάλλευσης μεταξύ κοινωνικών τάξεων στο εσωτερικό των εθνικών σχηματισμών, καθώς και της ανισόμετρης ανάπτυξης μεταξύ κρατών στο διεθνές πεδίο. Όπως σωστά παρατηρεί ο Σ. Αμίν, όλες οι κυρίαρχες ιδεολογίες είναι από τη φύση τους συντηρητικές, αφού θεωρούν πως για να επιτύχουν τη διαιώνισή τους θα πρέπει να προσλαμβάνονται από τις κοινωνικές δυνάμεις ως αιώνιες και ως αυτοεπαληθευόμενες (Amin 1996: 282). Με αυτή την έννοια και η παγκοσμιοποίηση παρουσιάζεται ως το ανώτερο στάδιο μιας διαδικασίας βελτίωσης ενός κοινωνικού συστήματος, το οποίο είναι αδύνατο να μετασηματιστεί.

Ταυτόχρονα, πέραν αυτών των θεωρητικών και μεθοδολογικών παρατηρήσεων, τα εννοιολογικά προβλήματα πολλαπλασιάζονται. Η εξέταση των εξελίξεων σε εμπειρικό επίπεδο δείχνει πως η χρήση του όρου «παγκοσμιοποίηση» είναι μάλλον αδόκιμη. Σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς, πιο ορθή είναι η χρήση του όρου «αμερικανοποίηση», υπό το πρίσμα πως δεν υπάρχει μια αυθόρμητη τάση ομογενοποίησης των εθνικών πρακτικών προς κάτι που όλο και περισσότερο μοιάζει με το αμερικάνικο μοντέλο, αλλά, αντιστρόφως, με μέθοδο και πυγμή οι ΗΠΑ, ως η κυρίαρχη ιμπεριαλιστική δύναμη των ημερών μας, επιχειρούν να μεταλαμπαδεύσουν τις αρχές, τα πρότυπα και τις αξίες τους στον υπόλοιπο κόσμο. Κατ' αυτό τον τρόπο οι λεγόμενες πολυεθνικές, που δεν είναι πολυεθνικές αλλά αμερικάνικες εθνικές επιχειρήσεις με διεθνείς δραστηριότητες, δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να πωλούν βασικά στοιχεία της αμερικάνικης κυρίαρχης ιδεολογίας: την υποτιθέμενη ευημερία του συνόλου των πολιτών της, το αμερικάνικο όνειρο, τη σημασία που έχει για όλο τον κόσμο η ποιότητα της αμερικάνικης δημοκρατίας κ.λπ. (Μπάμπερ 1998: 122).

Αναμφίβολα, η προηγούμενη τοποθέτηση παρουσιάζει πολλές αρετές, αφού μετατοπίζει το πεδίο της συζήτησης από την εικαζόμενη αυθόρμητη τάση μιμητισμού του αμερικάνικου μοντέλου στο πεδίο των πραγματικών επιλογών φορέων και μονάδων που προέρχονται και συνδέονται με την πιο ισχυρή χώρα του κόσμου. Ωστόσο, είμαστε ακόμα μακριά από την πλήρη επικράτηση του αμερικάνικου μοντέλου – πολύ περισσότερο του ιαπωνικού ή του γερμανικού. (Αλήθεια, θα μπορούσαν να αναρωτηθούν οι θιασώτες της παγκοσμιοποίησης πόσος κόσμος βλέπει ιαπωνική τηλεόραση ή τρώει σε γερμανικά φαστφούντ;) Πόσο μάλλον που η επονομαζόμενη μακντοναλντοποίηση απέχει πολύ από το να αποτελεί μια ενιαία διαδικασία με ίδια χαρακτηριστικά και στρατηγικές σε ολόκληρο τον κόσμο. Στην πραγματικότητα, τόσο οι μέθοδοι προβολής των διαφόρων προϊόντων των πολυεθνικών όσο και το ίδιο το περιεχόμενό τους διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό από τη μια χώρα στην άλλη. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε το παράδειγμα της Μακντόναλντ, όπου στα μεν υποκαταστήματα της Ινδίας, για λόγους σεβασμού στην ινδουιστική παράδοση, φτιάχνονται τα χάμπουργκερ με αρνίσιο κρέας, ενώ στο Μόναχο πωλείται βαρελίσια μπίρα (Veseth 1998: 33).

Άλλωστε, όπως υποστηρίζει ο Χάντιγκτον, ακόμα και αν δεχθούμε την κυριαρχία των αμερικάνικων καταναλωτικών αγαθών, αυτό δεν σημαίνει πως θα πρέπει να εξισωθεί η κατανάλωση υλικών αγαθών με το σχηματισμό της κουλτούρας. Η βασική δομή της κουλτούρας περιλαμβάνει τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις αξίες, τις παραδόσεις και τα έθιμα. Η κατανάλωση Κόκα-Κόλα δεν έκανε τους ρώσους να σκέφτονται σαν αμερικάνοι, όπως ούτε η κατανάλωση σούσι έκανε τους αμερικάνους να σκέφτονται σαν γιαπωνέζοι (Huntington 1996: 28-29).

Στην πραγματικότητα, οι εθνικές και τοπικές κουλτούρες φαίνεται να αντέχουν και οι εθνικοί θεσμοί να συνεχίζουν να έχουν μια καθοριστική επίδραση στη δημόσια ζωή. Η μεγάλη πλειοψηφία ακόμα και των δυτικών συνεχίζει να παρακολουθεί (διαβάζει, βλέπει) τα εθνικά ΜΜΕ, των οποίων η μορφή και το περιεχόμενο είναι συνδεδεμένα με την εθνική ταυτότητα του κοινού που απευθύνονται. Ταυτόχρονα, ακόμα και τα πολιτιστικά και κοινωνικά μηνύματα που προέρχονται από το εξωτερικό ερμηνεύονται πολυποικίλα, ανάλογα με την καταγωγή του ακροατηρίου τους (Held/MacGrew 2000: 16). Και βέβαια ισχύει η παρατήρηση του Ν. Κοτζιά, πως όσο περισσότερο ισχυρός και αναπτυγμένος σε έναν τομέα είναι ο τοπικός πολιτισμός τόσο λιγότερο κινδυνεύει να αφομοιωθεί από τον πιο διεθνοποιημένο (Κοτζιάς 1998: 31).

4. Πόσο καινοτόμος είναι η «Παγκοσμιοποίηση»;

Είδαμε προηγουμένως πως σε θεωρητικό επίπεδο η έννοια της παγκοσμιοποίησης ούτε καινοφανής είναι ούτε και οι πιο κριτικές μορφές της, όπως η «αμερικανοποίηση», μπορούν να ερμηνεύσουν ικανοποιητικά τις σύγχρονες εξελίξεις. Στην παράγραφο αυτή θα εξετάσουμε το κατά πόσο έχουν σημειωθεί ρηξικέλευθες αλλαγές στον τεχνολογικό, τον οικονομικό και τον κοινωνικό τομέα. Ένα από τα πιο διαδεδομένα επιχειρήματα των θιασωτών της παγκοσμιοποίησης είναι αυτό της «ασύγκριτης» τεχνολογικής προόδου, η οποία μειώνει το χρόνο πραγματοποίησης ορισμένων ενεργειών και καταργεί τα σύνορα μεταξύ των ανθρώπων, ομογενοποιώντας και τις κοινωνικές πρακτικές.

Ας πάρουμε, λοιπόν, τα πράγματα με τη σειρά. Μας είναι δύσκολο να κατανοήσουμε το περιεχόμενο του όρου «πρωτοφανής». Πρωτοφανής σε σχέση με τι; Από πού προκύπτει ότι οι σπουδαιότερες τεχνολογικές τομές στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα υπολείπονται σε σημασία από αυτές των τελευταίων ετών; Υπενθυμίζουμε πως ήδη πριν από το 1914 είχαν εφευρεθεί συσκευές όπως το τηλέφωνο, ο τηλεγράφος, η κάμερα, ο φωνόγραφος, η γραφομηχανή, ο ανελκυστήρας και το αυτοκίνητο. Σε ένα δεύτερο χρόνο δημιουργείται η βιομηχανία μεταφορών κατεψυγμένων προϊόντων, η παραγωγή συσκευασμένων τροφίμων – καινοτομίες που είχαν μεγαλύτερη επίδραση στις καταναλωτικές συνήθειες των ανθρώπων από ό,τι η επέκταση των «έθνικ» εστιατορίων. Ακόμα, σημαντικές εξελίξεις αποτελούν η δημιουργία της ραπτομηχανής, των θεριστικών μηχανών, των βαφών, των σπέρτων, των εκρηκτικών, του ηλεκτρικού εξοπλισμού κ.λπ. Παράλληλα, η εξάπλωση της κατανάλωσης τσιγάρων ή καφέ σηματοδοτεί σαφώς πιο βαθιά παγκοσμιοποιητικές τάσεις από ό,τι η χρήση των προϊόντων της Nike ή της Sony. Το πιο ενδιαφέρον είναι πως

ένα σημαντικό τμήμα αυτών των αλλαγών προωθείται από τις τότε «πολυεθνικές», στην πραγματικότητα εθνικές επιχειρήσεις με διεθνείς δραστηριότητες, οι οποίες καταφέρνουν να διεθνοποιήσουν τις μεθόδους και τη διεύθυνση της παραγωγής, χωρίς αυτό να σημαίνει σχηματισμό μιας παγκόσμιας οικονομικής δομής, αλλά περισσότερο αποκρυστάλλωση των πιέσεων που εκκρίνονται από τον έναν εθνικό σχηματισμό στον άλλο (Σακελλάροπουλος 2001: 121)³. Παράλληλα, η ταχεία εξάπλωση των βιομηχανοποιημένων τσιγάρων συντελεί στην αλλαγή του τρόπου ζωής των καταναλωτών (Wilkins 1998: 109).

Και βέβαια οι συγκρίσεις είναι αναπόφευκτες. Δεν γίνεται εύκολα κατανοητό γιατί το γεγονός της ανακάλυψης του τηλεφώνου ή του τηλεγράφου είναι μικρότερης σημασίας από αυτό της εξέλιξης της πληροφορικής ή της δημιουργίας των οπτικών ινών – πόσο μάλλον που η χρήση της πληροφορικής δεν έχει μια αυτοαναφορική χροιά, αλλά χρησιμεύει υποβοηθητικά στους κλασικούς τομείς της βιομηχανίας και του εμπορίου, βελτιώνοντας τους ρυθμούς παραγωγικότητας (Βεργόπουλος 2000: 265-266).

Για να αποφύγουμε το σκόπελο του αγνωστικισμού και της δημιουργίας ενός φαύλου κύκλου αναζητήσεων γύρω από το αν υπάρχουν θεμελιώδη κριτήρια, θα εισάγουμε δύο παραμέτρους, η τροποποίηση των οποίων αποκτά καταλυτική σημασία για την ανθρώπινη διαβίωση: πρόκειται για τη σχέση του ανθρώπου με το φως και για τη σχέση χώρου και χρόνου.

Η σχέση του ανθρώπου με το φως αφορά το προαιώνιο χωρισμό του χρόνου σε νύχτα και σε ημέρα. Δεν χρειάζεται να επεκταθούμε στις κολοσσιαίες κοινωνικές επιπτώσεις που είχε ο διαχωρισμός αυτός. Το πρόβλημα φαινόταν άλυτο μέχρι που, το 1879, ο Τ. Έντισον θα εφεύρει τον ηλεκτρικό λαμπτήρα, πραγματοποιώντας ίσως τη σπουδαιότερη περιβαλλοντική ανακάλυψη στην ανθρώπινη ιστορία μετά την οικολογία της φωτιάς. Βέβαια, μέχρι τον Έντισον υπήρχαν τα κεριά και οι λαμπτήρες γκαζιού, ωστόσο σε καμιά περίπτωση δεν μπορούν να συγκριθούν με την ασύγκριτη ισχύ και διάρκεια του ηλεκτρικού λαμπτήρα (Κερν 1983: 29). Παράλληλα, πέρα από τη χρησιμοποίηση των λαμπτήρων, η χρήση της ηλεκτρικής ενέργειας είναι καταλυτική για τη λειτουργία όλων των ηλεκτρονικών συσκευών, ακόμα και αυτού του Διαδικτύου!

Η αποσύνδεση του χώρου με το χρόνο αποτελεί ένα από τα πιο βασικά επιχειρήματα των θιασωτών της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο, η απαρχή αυτής της διαδικασίας βρίσκεται, ξανά, στο 19ο αιώνα. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας έδωσε τη δυνατότητα στην επικοινωνία να αποσυνδεθεί από τη φυσική μετακίνηση, συντελώντας έτσι στη διεθνοποίηση της μεταβίβασης μηνυμάτων. Κατ' αυτό τον τρόπο έγινε εφικτή η αποσύνδεση χώρου και χρόνου, «με την έννοια ότι η χωρική αποστασιοποίηση δεν απαιτούσε πλέον χρονική αποστασιοποίηση» (Thompson 1998: 63). Η εξέλιξη αυτή βασίστηκε σε σημαντικό βαθμό στην ανάπτυξη των υποθαλάσσιων καλωδιακών συστημάτων (Thompson 1998: 253). Χάρη στη μέθοδο αυτή έγινε δυνατή η σχεδόν ταυτόχρονη επικοινωνία μεταξύ ιδιαίτερα απομακρυσμένων γεωγραφικά περιοχών. Η σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο είναι πραγματικά συντριπτική. Μέχρι το 1830, ένα γράμμα, που είχε ταχυδρομηθεί στην Αγγλία, χρειαζόταν από πέντε μέχρι οκτώ μήνες για να φτάσει στην Ινδία και, λόγω των μισιώνων του Ινδικού Ωκεανού, μπορεί να χρειαζόνταν ακόμα και δύο χρόνια μέχρι να φθάσει η απάντηση. Αντίθετα, το 1870, ένα τηλεγράφημα θα έφτανε στη Βομβάη μέσα σε πέντε ώρες και η απάντηση θα πήγαινε πίσω αυθημερόν (Thompson 2000: 204).

Στη συνέχεια, προς το τέλος του 19ου αιώνα, η διεθνοποίηση των τηλεπικοινωνιών θα βελτιωθεί λόγω της ανάπτυξης της μεταφοράς πληροφοριών μέσω ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων. Η χρήση των κυμάτων αυτών επέτεινε σε σημαντικό βαθμό τη δυνατότητα μεταβίβασης μηνυμάτων κατά μήκος μεγάλων αποστάσεων με τρόπο ευέλικτο και οικονομικά αποτελεσματικό, καθιστώντας περιττή την ανάγκη τοποθέτησης υπέργειων ή υποθαλάσσιων καλωδίων (Thompson 2000: 206). Το αποτέλεσμα θα είναι, το 1924, να στείλει ο βασιλιάς Γεώργιος Ε΄ στον εαυτό του ένα τηλεγράφημα που διέσχισε το σύνολο των βρετανικών γραμμών μέσα σε 80 μόλις δευτερόλεπτα.

Ένα άλλο στοιχείο, που αποδεικνύει το έωλο των επιχειρημάτων περί καινοφανούς επικοινωνιακής παγκοσμιοποίησης, συνδέεται με τη συγκρότηση των μεγάλων ειδησεογραφικών πρακτορείων. Παρά τον ενθουσιασμό για τη διάχυση της πληροφορίας, την ελεύθερη ροή των ειδήσεων κ.λπ., η σημερινή κατάσταση δεν μοιάζει ιδιαίτερα διαφορετική από αυτή της δεκαετίας του 1850. Το πρώτο πρακτορείο ειδήσεων Havas ιδρύθηκε στο Παρίσι το 1835 και στα τέλη της δεκαετίας του 1840 δημιουργήθηκε το πρακτορείο Reuters στο Λονδίνο και το πρακτορείο Wolff στο Βερολίνο. Και τα τρία πρακτορεία κατάφεραν να εξαπλώσουν τις δραστηριότητές τους λόγω της ανάπτυξης της χρήσης του τηλεγράφου, που καθιστούσε δυνατή την άμεση μετάδοση των ειδήσεων. Εντούτοις, η ύπαρξη τριών διεθνών πρακτορείων επέφερε τον κίνδυνο πρόκλησης καταστροφικών επιπτώσεων εξαιτίας του εντεινόμενου αλληλοανταγωνισμού. Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε η δημιουργία καρτέλ και το μίσημα του κόσμου σε ζώνες ειδησεογραφικής αποκλειστικότητας. Έτσι το 1869 το Reuters ανέλαβε τα εδάφη της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και την Άπω Ανατολή, το Havas τη Γαλλική Αυτοκρατορία, την Ισπανία, την Ιταλία και την Πορτογαλία, ενώ το Wolff τη Γερμανία, την Αυστρία, τις σκανδιναβικές χώρες και τη Ρωσία. Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, στην παντοκρατορία των τριών θα προστεθούν άλλα δύο πρακτορεία: το Associated Press και το United Press. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, το παλιό καρτέλ είχε φθάσει στα όριά του: μπορεί το Reuters να συνέχισε να κατέχει κυρίαρχη θέση, αλλά το Havas και το Wolff δυσκολεύονταν να ακολουθήσουν. Αντίθετα, η θέση των δύο αμερικάνικων πρακτορείων συνεχώς ενισχυόταν. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (κατοχή της Γαλλίας, ήττα και χωρισμός της Γερμανίας) θα επιφέρει σημαντικές αλλαγές: θα δημιουργηθεί μια νέα πανίσχυρη τετράδα, αφού το γαλλικό και το γερμανικό πρακτορείο τελικά θα εξαφανιστούν, ενώ ένα νέο γαλλικό πρακτορείο, το Agence France-Presse, θα πάρει τη θέση του προηγούμενου (Thompson 2000: 205-206). Τα τέσσερα αυτά πρακτορεία κατέχουν εδώ και 50 χρόνια την πιο σημαντική θέση στη διάδοση των ειδήσεων σε παγκόσμιο επίπεδο. Ένας αρκετά μεγάλος αριθμός εφημερίδων και ραδιοφωνικών σταθμών βασίζονται σχεδόν εξ ολοκλήρου στην πληροφόρηση που δίνουν τα πρακτορεία αυτά, ακόμα και για γεγονότα που συμβαίνουν στα όρια της δικής τους γεωπολιτικής περιφέρειας (Thompson 1998: 260).

Ποιο βασικό συμπέρασμα προκύπτει από την εκτενή αυτή αναφορά στην ύπαρξη και λειτουργία των μεγάλων ειδησεογραφικών πρακτορείων; Πως εδώ και 150 χρόνια περίπου υπάρχει, ανεξάρτητα της τεχνολογικής προόδου, μια ολιγοπωλιακή δομή πληροφόρησης, η οποία αποφασίζει τι, πότε και πώς θα προβληθεί. Η γνώση ή η άγνοια ενός γεγονότος εξαρτάται πλήρως από τις επιδιώξεις των τεσσάρων αυτών επιχειρήσεων, είτε η μετάδοση της πληροφορίας γίνεται μέσω τηλεγράφου είτε μέσω Ίντερνετ. Ανάλογη είναι και η κατά-

σταση που παρουσιάζεται και στις υπόλοιπες επιχειρήσεις ΜΜΕ. Όλες έχουν την έδρα τους στις αναπτυγμένες χώρες του δυτικού κόσμου. Σύμφωνα με στοιχεία της Ουνέσκο, από τις 78 μεγαλύτερες επιχειρήσεις ΜΜΕ του κόσμου, ανάλογα με το συνολικό τζίρο, οι 39 έχουν έδρα τις ΗΠΑ, οι 25 τη Δ. Ευρώπη, οι 8 την Ιαπωνία, οι 5 τον Καναδά και 1 την Αυστραλία (Thompson 1998: 266-267).

Πίνακας 1			
Ποσοστό του πληθυσμού που έχει πρόσβαση στο Διαδίκτυο ανά χώρα			
Χώρα	Ποσοστό του πληθυσμού που έχει πρόσβαση στο Διαδίκτυο	Χώρα	Ποσοστό του πληθυσμού που έχει πρόσβαση στο Διαδίκτυο
ΗΠΑ	35	Πολωνία	1,81
Καναδάς	35	Πορτογαλία	2,04
Αργεντινή	0,49	Ρωσία	0,40
Βολιβία	0,11	Ισπανία	3,42
Βραζιλία	0,61	Σουηδία	21,34
Χιλή	1,30	Μ. Βρετανία	10,25
Κολομβία	0,32	Ην. Αραβ. Εμιράτα	2,99
Μεξικό	0,38	Λίβανος	1,14
Περσού	0,26	Ιορδανία	0,50
Ουρουγουάη	0,27	Ομάν	0,95
Βενεζουέλα	1,20	Ισραήλ	3,70
Ν. Αφρική	1,67	Αυστραλία	4,38
Λοιπές αφρικανικές χώρες	-	Κίνα	0,005
Αυστρία	6,25	Χονγκ Κονγκ	7,9
Βέλγιο	1,90	Ινδία	0,01
Τσεχία	1,90	Ιαπωνία	6,40
Δανία	11,5	Μαλαισία	3
Φιλανδία	20,4	Ν. Ζηλανδία	15,8
Γαλλία	0,69	Φιλιππίνες	0,01
Γερμανία	7	Σιγκαπούρη	14,7
Ελλάδα	1	Ταϊβάν	1,53
Ιρλανδία	2,85	Μπαγκλαντές	0,05
Ιταλία	0,69	Ν. Κορέα	1,53
Ολλανδία	6,42	Κατάρ	3,10

Πηγή: Αναστασιάδης 2000: 373-375

Ταυτόχρονα, η εξέταση των εμπειρικών στοιχείων που υπάρχουν για τη χρήση του Διαδικτύου οδηγούν στο συμπέρασμα πως, σε αντιδιαστολή με την τρέχουσα φιλολογία περί «πλανητικού χωριού» ή περί «παγκοσμιοποιημένου ανθρώπου», μόνο ένα μικρό ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού έχει πρόσβαση στο Ίντερνετ, και μάλιστα αυτό το ποσοστό είναι και γεωγραφικά πολωμένο, όπως δείχνουν και τα στοιχεία του Πίνακα 1.

Το πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει από την ανάγνωση των στοιχείων του Πίνακα 1 είναι πως, ακόμα και στις πιο «δικτυωμένες» χώρες (ΗΠΑ, Καναδάς), το ποσοστό του πληθυσμού που έχει πρόσβαση στο Διαδίκτυο δεν ξεπερνά το 1/3 του συνόλου. Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι υπάρχει μια έντονη ανισοκατανομή στον αριθμό των χρηστών από χώρα σε χώρα. Ακόμα και σε αναπτυγμένες χώρες, όπως είναι η Γερμανία, η Ιταλία, η Βρετανία, η Ιαπωνία και η Γαλλία, το ποσοστό του πληθυσμού που συνδέεται με το Διαδίκτυο κυμαίνεται από λιγότερο του 1% μέχρι 10% το πολύ. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν πως βρισκόμαστε ακόμα πολύ μακριά από το να μιλάμε για διαδίκτυωμένο άνθρωπο, ακόμα και στο βασικό πυρήνα των δυτικών κοινωνιών. Το τρίτο, και ίσως σημαντικότερο, συμπέρασμα είναι πως ο λεγόμενος Τρίτος Κόσμος έχει ελάχιστη ως καθόλου πρόσβαση στο Διαδίκτυο. Αρχεί να λάβουμε υπόψη πως ο μισός ανθρωπίνος πληθυσμός κατοικεί στην Κίνα και στην Ινδία, όπου η πρόσβαση στον κυβερνοχώρο είναι αμελητέα. Ταυτόχρονα, από ολοκλήρη την Αφρική μόνο στη Ν. Αφρική διαπιστώνεται η ύπαρξη ενός πολύ μικρού ποσοστού χρηστών.

Αλλά και η μελέτη των ποιοτικών στοιχείων οδηγεί στα ίδια αποτελέσματα. Για να αγοράσει ένας μέσος κάτοικος του Μπαγκλαντές υπολογιστή, χρειάζεται να δουλέψει περισσότερο από οκτώ χρόνια, ενώ ο μέσος αμερικάνος μόνο ένα μήνα. Οι γυναίκες χρήστες στην Ιαπωνία δεν ξεπερνούν το 17% και στην Κίνα το 7% του συνόλου (UNDP 2000: 346). Αν μάλιστα προσφύγουμε στα δεδομένα που αφορούν τη χρήση Hosts (υπολογιστές με υλικό επεξεργασίας στοιχείων), τότε οι διαπιστώσεις είναι ακόμα πιο απαισιόδοξες: η Β. Αμερική κατέχει το 64% των συνολικών Hosts, η Δ. Ευρώπη το 22%, η Αυστραλία το 4%, η Ασία το 3,5% (εκ του οποίου το 2,5% στην Ιαπωνία), η Α. Ευρώπη το 0,6%, η Μ. Ανατολή το 0,3%, η Ν. Αμερική το 0,5% και η Αφρική, στην πραγματικότητα το κράτος της Ν. Αφρικής, το 0,6% (Κοτζιάς 1999: 14).

5. Τι πραγματικά γίνεται

Στις προηγούμενες παραγράφους δείξαμε γιατί θεωρούμε πως η έννοια της *παγκοσμιοποίησης* αποτελεί ένα ιδεολόγημα. Αυτό που μένει είναι να φανεί τι ακριβώς συμβαίνει και ποιες εθνικές και κοινωνικές δυνάμεις συμφέρει η χρήση αυτού του ιδεολογήματος. Κατ' αρχήν θα πρέπει να γίνει σαφές πως η χρήση των εννοιών αυτών συντελεί στο σχηματισμό δύο βασικών ιδεολογικών παραμέτρων: της οικονομικής παραμέτρου και της παραμέτρου της προστασίας των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων».

α) Η οικονομική παράμετρος

Η πρώτη έχει να κάνει με το γεγονός πως όλοι σήμερα ζούμε στο πλαίσιο ενός παγκοσμιοποιημένου κόσμου και, κατά συνέπεια, ο ανταγωνισμός, και λόγω της λειτουργίας της

ελεύθερης αγοράς, γίνεται εντονότερος τόσο μεταξύ εθνικών οικονομιών όσο και μεταξύ ιδιωτικών επιχειρήσεων. Το αποτέλεσμα είναι να δημιουργείται η ανάγκη της όσο πιο γρήγορης προσαρμογής στα νέα οικονομικά δεδομένα μέσω της υιοθέτησης μιας σειράς πολιτικών (μείωση της συμμετοχής της εργασίας στο παραγόμενο προϊόν, αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις, περιορισμός του κράτους πρόνοιας, ιδιωτικοποιήσεις των δημόσιων επιχειρήσεων, λειτουργία ευρύτερων τμημάτων δημόσιου τομέα με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια κ.λπ.), οι οποίες μεταβιβάζουν το κοινωνικό κόστος της έντασης των ανταγωνισμών στην πλευρά της εργασίας. Παράλληλα με το ιδεολογικό αυτό στοιχείο διαπλέκονται και άλλα επιχειρήματα, όπως το γεγονός της ανάπτυξης μιας σειράς πρώην υπανάπτυκτων χωρών της Ν.Α.Ασίας (Αντερσον 1992: 83) – πράγμα που δείχνει τι δυνατότητες έχει κάθε λαός αν αποφασίσει να γίνει περισσότερο ανταγωνιστικός κ.λπ. Ενισχυτικά σε αυτή την κατεύθυνση είναι και εγχειρήματα όπως ο σχηματισμός, ή η ενδυνάμωση, υπερεθνικών οργανισμών (όπως ο ΠΟΕ) που απασχολούν στην προστασία του ελεύθερου εμπορίου και μέσω αυτού στην ανάπτυξη της οικονομίας και στη βελτίωση των εισοδημάτων του συνόλου των εργαζομένων⁴.

Ωστόσο, η πραγματικότητα, μέσα από τη μελέτη των εμπειρικών δεδομένων, εμφανίζεται αρκετά διαφορετική. Αυτό που φαίνεται να συμβαίνει είναι πως όλα αυτά τα τελευταία χρόνια εντάθηκαν οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες τόσο στο εσωτερικό των χωρών όσο και μεταξύ των ίδιων των χωρών. Όπως δείχνουν και τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία του Πίνακα 2, που αναφέρονται στη δεκαετία του '80, υπήρχε σημαντική ανισοκατανομή εισοδήματος στο εσωτερικό των αναπτυσσόμενων βιομηχανικά κρατών.

Πίνακας 2			
Κατανομή εισοδημάτων μεταξύ του φτωχότερου και του πλουσιότερου πέμπτου του πληθυσμού στις αναπτυσσόμενες χώρες			
Χώρα	Έτος	Ποσοστό του Εθνικού Εισοδήματος που αναλογεί στο φτωχότερο πέμπτο του πληθυσμού	Ποσοστό του Εθνικού Εισοδήματος που αναλογεί στο πλουσιότερο πέμπτο του πληθυσμού
ΗΠΑ	1985	4,7	40,9
Δ. Γερμανία	1988	7,0	60,3
Γαλλία	1989	5,6	41,9
Ιταλία	1986	4,6	44,3
Ην. Βασίλειο	1988	6,8	41,0

Πηγή: Keizer/Kenigswald 1996: 285

Παρατηρούμε πως η ανισοκατανομή εισοδήματος εμφανίζεται ιδιαίτερα οξεία, δεδομένου ότι το 20% των πιο εύπορων κατοίκων παρουσιάζεται να κατέχει 6 έως 10 φορές περίπου περισσότερο εισόδημα από ό,τι το αντίστοιχο 20% των πιο φτωχών κατοίκων. Ταυτόχρονα, πιο εξειδικευμένα στοιχεία δείχνουν πως, ενώ στα μέσα της δεκαετίας του '60 η σχέση μεταξύ του εισοδήματος των ανώτερων στελεχών των αμερικάνικων επιχειρήσεων προς το μισθό του μέσου εργάτη ήταν 39 προς 1, το 1997 η αναλογία αυτή θα φτάσει το 254 προς 1 (Faux/Mishel 2000: 95). Αλλά και στις λεγόμενες αναπτυσσόμενες χώρες η κατάσταση δεν εμφανίζεται διαφορετική: στην Κίνα, για παράδειγμα, το ποσοστό της φτώχειας στις παράκτιες περιφέρειες περιορίζεται στο 20%, αλλά ξεπερνά το 50% στο νησί Guizhou. Παράλληλα, φτωχό είναι το 66% του πληθυσμού στη Βραζιλία, το 72% στο Περού, το 43% στο Μεξικό, το 54% στις Φιλιππίνες, το 54% στην υποσαχάρια Αφρική και το 59% στη Ν. Ασία. Από εκεί και πέρα τα στοιχεία για τις κοινωνικές ανισότητες μεταξύ του παγκόσμιου πληθυσμού είναι πραγματικά αποκαλυπτικά. Ο Πίνακας 3 δείχνει το βαθμό ενίσχυσης των εισοδηματικών ανισοτήτων από τη μία γεωγραφική περιφέρεια στην άλλη.

Πίνακας 3
Διαφορές μέσων ατομικών εισοδημάτων ανά περιοχή

Περιοχή	Ποσοστό Εθνικού Εισοδήματος σε σχέση με το αντίστοιχο αμερικάνικο (1960)	Ποσοστό Εθνικού Εισοδήματος σε σχέση με το αντίστοιχο αμερικάνικο (1994)
ΗΠΑ	100	100
Ιαπωνία	31	85
Ευρωπαϊκή Ένωση	58	72
Άλλες βιομ. χώρες	45	50
Πρώτη γενιά αναπτυσσόμενων ασιατικών χωρών*	11	57
Δεύτερη γενιά αναπτυσσόμενων ασιατικών χωρών**	11	18
Κίνα	4	13
Α. Ευρώπη και Κ. Ασία	29	17
Λ. Αμερική	26	24
Αραβικός κόσμος	21	19
Άλλες ασιατικές χώρες	6	6
Υποσαχάρια Αφρική	9	4

*Ν. Κορέα, Ταϊβάν, Χονγκ Κονγκ, Σιγκαπούρη.

**Μαλαισία, Ταϊλάνδη, Φιλιππίνες.

Πηγή: Adda 1997: 46

Το πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι οι ΗΠΑ συνεχίζουν να αποτελούν το πιο ισχυρό οικονομικά κράτος του κόσμου, αλλά η Ιαπωνία κατ' αρχήν και οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη συνέχεια έχουν καλύψει σημαντικό τμήμα της διαφοράς. Επίσης, πολύ σημαντική μπορεί να θεωρηθεί, σε πρώτο βαθμό, η ανάπτυξη των 4 νοτιοανατολικών ασιατικών χωρών της πρώτης γενιάς και, σε δεύτερο βαθμό, αυτή της δεύτερης γενιάς και της Κίνας. Από εκεί και πέρα διαπιστώνεται μια σταθεροποίηση της μεσαίας θέσης των άλλων βιομηχανικών χωρών και της χαμηλής θέσης των χωρών της Ν. Αμερικής και του αραβικού κόσμου. Οι χώρες της Κ. και Α. Ευρώπης παρουσιάζουν, λόγω της πτώσης των καθεστώτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού», μία κατακόρυφη μείωση των μέσων εισοδημάτων τους. Τέλος, τα κράτη της υποσαχάριας Αφρικής και οι υπόλοιπες ασιατικές χώρες συνεχίζουν να βρίσκονται σε δεινά μειονεκτική θέση.

Ωστόσο, το πιο ενδιαφέρον στοιχείο είναι πως συνολικά η εικόνα της ανισοκατανομής σε παγκόσμιο επίπεδο όχι μόνο δεν έχει μεταβληθεί αλλά, με την εξαίρεση των 4 ασιατικών χωρών πρώτης γενιάς, έχει ουσιαστικά χειροτερευτεί. Οι διαφορές που χωρίζουν τη μεγάλη πλειοψηφία των 20, περίπου, πιο αναπτυγμένων κρατών με τον υπόλοιπο κόσμο παραμένουν κολοσσιαίες και τίποτε δεν φαίνεται να λειτουργεί ανασχετικά σε αυτή την κατάσταση.

Σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγουμε αν μελετήσουμε τις εκθέσεις για τα έτη 1996-1998 της United Nations Human Development, σύμφωνα με τις οποίες το 20% του παγκόσμιου πληθυσμού που κατοικεί στις πιο πλούσιες χώρες πραγματοποιεί το 86% της παγκόσμιας ιδιωτικής κατανάλωσης, ενώ το 20% του πληθυσμού που κατοικεί στις πιο υπανάπτυκτες χώρες πραγματοποιεί μόνο το 1,3% της παγκόσμιας ιδιωτικής κατανάλωσης. Παράλληλα, περισσότερο από ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι διαθέτουν εισόδημα λιγότερο του ενός δολαρίου ημερησίως. Το αποτέλεσμα αυτής της ανισοκατανομής είναι η σχέση μεταξύ του πλουσιότερου και του φτωχότερου πέμπτου του πλανήτη να έχει περάσει από 30 προς 1, που ήταν το 1960, σε 74 προς 1 το 1997. Ταυτόχρονα, το 20% των πιο εύπορων ανθρώπων αναλώνει το 45% των παγκοσμίως καταναλούμενων κρεάτων και ψαριών και το φτωχότερο 20% μόνο το 5%, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για την πρόσβαση σε τηλεφωνικές συνδέσεις είναι 74% έναντι 5%.

β) Η προστασία των «ανθρώπινων δικαιωμάτων»

Η δεύτερη ιδεολογική παράμετρος σχετίζεται με τον καταλυτικό μετασχηματισμό των διεθνών πρακτικών. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '80, ένα από τα θεμελιακά στοιχεία της εξωτερικής πολιτικής των εθνικών κρατών ήταν η μη ανάμιξη στις εσωτερικές υποθέσεις των υπόλοιπων εθνικών κρατών. Την τελευταία δεκαετία, το δόγμα αυτό έχει ανατραπεί. Με ιδεολογικό επικάλυμμα την ανάγκη προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, νομιμοποιούνται μια σειρά από διεθνείς επεμβάσεις στο εσωτερικό κυρίαρχων κρατών – πράγμα που αποτελεί ευθεία παραβίαση της καταστατικής χάρτας του ΟΗΕ (Μπελαντής 2000: 311). Πρόκειται για σημαντικότερη αλλαγή που σηματοδοτεί το πέρασμα από το προηγούμενο καθεστώς, όπου το διεθνές δίκαιο προηγούνταν των ανθρώπινων δικαιωμάτων, σε μια νέα κατάσταση, όπου τα ανθρώπινα δικαιώματα προηγούνται του διεθνούς δικαίου (Beck

2000: 82-83). Κι αυτό δεδομένου πως η μετατόπιση στο επίπεδο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων παραπέμπει «σε ένα οικουμενικό σύστημα αρχών και αξιών, μη περιοριζόμενο από την παραδοσιακή έννοια της κυριαρχίας» (Μπελαντής 2000: 291). Στην πραγματικότητα, βέβαια, δεν πρόκειται για υπεράσπιση των ατομικών δικαιωμάτων, αλλά για σαφείς ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις από την πλευρά των ισχυρότερων κρατών, με στόχο την επίτευξη (καπιταλιστικής) σταθερότητας σε κρίσιμους κρίκους της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας, δηλαδή σε κοινωνικούς σχηματισμούς όπου δεν έχει πραγματοποιηθεί η πλήρης μετάβαση στην οικονομία της αγοράς. Κάτω από αυτό το πρίσμα, η αναγνώριση και νομιμοποίηση ενός κράτους δεν περιορίζεται πια στη μονοπώληση της εξουσίας σε μια οριοθετημένη γεωγραφικά περιοχή, αλλά απαιτεί την προϋπόθεση της εξωτερικής νομιμοποίησης, η οποία συνδέεται με την αποδοχή των μορφών και των πρακτικών της συγκεκριμένης κρατικής εξουσίας. Η αλλαγή που έχει συντελεστεί, σε σχέση όχι μόνο με το γενικότερο πλαίσιο που καθιέρωσε η Συνθήκη της Βεσφαλίας αλλά ακόμα και το πρόσφατο καθεστώς του Ψυχρού Πολέμου, είναι κολοσοσιαία. Από την προτεραιότητα της μη προσφυγής στην εμπόλεμη βία και την αρχή της σταθερότητας των συνόρων με σκοπό την αποφυγή ενός γενικευμένου παγκόσμιου πολέμου, περνάμε στη συναίνεση για την πραγματοποίηση στρατιωτικών παρεμβάσεων όπου κρίνεται αναγκαίο. Η πτώση των ανατολικών καθεστώτων και η εξάλειψη της ΕΣΣΔ ως αντίπαλου δέους θα συντελέσει στη δημιουργία μιας νέας μορφής διεθνούς σταθερότητας, που δεν αντλεί τη νομιμοποίησή της από τη σχέση κράτους και επικράτειας, αλλά από τη σχέση κράτους και πολιτών (Μπελαντής 2000: 338-339). Βέβαια, η σημασία της σχέσης κράτους και πολιτών αφορά μόνο τα λιγότερο ισχυρά κράτη, τα οποία μπορούν να ελεγχθούν ανά πάσα στιγμή για τυχόν παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αντίθετα, μόνο ως κωμικό μπορεί να θεωρηθεί το ενδεχόμενο το Μαρόκο να ζητήσει την παρέμβαση της διεθνούς κοινότητας ενάντια στην καταπίεση των μαύρων στις ΗΠΑ (Μπελαντής 2000: 353).

Για ακριβώς αυτούς τους λόγους δεν γίνονται παντού επεμβάσεις, αλλά μόνο εκεί όπου οι πιο ισχυρές χώρες εκτιμούν ότι έχουν, η δύνανται να έχουν, σημαντικά συμφέροντα. Τα παραδείγματα αφθονούν: Η περίπτωση του μετασοβιετικού Αφγανιστάν, όπου δεν υπήρξε το παραμικρό ενδιαφέρον για τις σφαγές που συνέβησαν μετά το 1989, η εγκατάλειψη της Ρουάντα μετά το 1994, η ανοχή απέναντι στο αυταρχικό καθεστώς της Ινδονησίας κ.λπ. (Μπελαντής 2000: 352). Με αυτό τον τρόπο το βασικό πρόβλημα προς επίλυση δεν είναι το ανθρωπινό δικαίωμα στην αξιοπρεπή διαβίωση (Μπελαντής 2000: 347), αλλά το «ανθρώπινο δικαίωμα» της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, με τους όρους που οι ίδιες κεφαλαιοκρατικές-ιμπεριαλιστικές χώρες θέτουν.

6. Συμπέρασμα

Η εργασία αυτή είχε ως σκοπό να δείξει τους λόγους για τους οποίους η έννοια της παγκοσμιοποίησης αποτελεί ένα θεωρητικό κατασκευάσμα που μικρή σχέση έχει με την πραγματικότητα, αλλά χρησιμοποιείται για να νομιμοποιήσει τις επιδιώξεις και τις στρατηγικές των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων και των ισχυρότερων εθνικών κρατών.

Ειδικότερα, διαπιστώθηκε πως οι απόψεις περί της δημιουργίας του πρώτου παγκο-

σμιοποιημένου ανθρώπινου πολιτισμού βασιζονται σε δύο βασικές, χρονικά πρόσφατες, αλλαγές: στην ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορικής και στην πτώση των ανατολικών καθεστώτων. Οι εξελίξεις αυτές έδωσαν τη δυνατότητα για το σχηματισμό του ενιαίου κόσμου με τις παγκοσμιοποιημένες κοινωνικές πρακτικές. Ωστόσο, οι θέσεις αυτές των θιασωτών της παγκοσμιοποίησης δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να περιορίζονται στο ρόλο που ασκεί κάθε εκδοχή κυρίαρχης ιδεολογίας: επιβεβαίωση του θετικών χαρακτηριστικών του υφιστάμενου κοινωνικού συστήματος και της αδυναμίας μετασχηματισμού του. Στην πραγματικότητα, απόψεις περί παγκόσμιας κοινωνίας κ.λπ. κ.λπ. έχουν διατυπωθεί ήδη από το 19ο αιώνα, αποτυγχάνοντας να εκτιμήσουν τη δυναμική των ενδογενών αλλά και των εξωγενών αντιθέσεων που θα δημιουργούσαν τους όρους για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Ρώσικη Επανάσταση. Ταυτόχρονα, σχετικά με το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης των καταναλωτικών συνθηκών, υπογραμμίστηκε ότι, αφ' ενός, ο πολιτισμός αποτελεί κάτι πολύ ευρύτερο από τις καταναλωτικές πρακτικές και, αφ' ετέρου, η κατάσταση εμφανίζεται αρκετά πολύπλοκη με περιοχές και τομείς όπου το εθνικό συντηρεί την επικυριαρχία του αλλά και περιοχές και τομείς που η «παγκοσμιοποίηση» δεν είναι τίποτε άλλο από μορφές πολιτιστικού ιμπεριαλισμού.

Στη συνέχεια έγινε αναφορά στο ερώτημα του κατά πόσο η παγκοσμιοποίηση επιφέρει ένα είδος ποιοτικής τομής, τόσο στο επίπεδο της τεχνολογικής εξέλιξης όσο και στο επίπεδο της διαμόρφωσης των κοινωνικών πρακτικών και δραστηριοτήτων. Υποστηρίχθηκε ότι οι αλλαγές που είχαν επιτευχθεί στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα επηρέασαν το σύνολο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και μείωσαν τις γεωγραφικές αποστάσεις πολύ περισσότερο σε σύγκριση με τις πιο πρόσφατες εξελίξεις (λαμπτήρας, τηλέγραφος, αυτοκίνητο, κατεψυγμένα προϊόντα κ.λπ.). Παράλληλα, σε αντιδιαστολή με τις θεωρίες της διάχυσης της πληροφορίας, υποστηρίχθηκε πως τα τελευταία 150 χρόνια ένας πολύ μικρός αριθμός επιχειρήσεων ελέγχουν και μονοπωλούν τη ροή και διάδοση των ειδήσεων σε παγκόσμια κλίμακα. Τέλος, διαπιστώθηκε πως και αυτή ακόμα η χρήση του Διαδικτύου είναι γεωγραφικά περιορισμένη, κυρίως στις χώρες της Β. Αμερικής και στη συνέχεια στις άλλες δυτικές χώρες. Αντίθετα, στα υπόλοιπα κράτη, που συγκεντρώνουν και τη μεγάλη πλειοψηφία του ανθρώπινου πληθυσμού, η χρήση του Διαδικτύου είναι σχεδόν άγνωστη.

Συμπερασματικά, στην τελευταία παράγραφο της ανάλυσης η παράθεση εμπειρικών δεδομένων θα αποδείξει πως οι υπάρχουσες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, τόσο στο εσωτερικό των κρατών όσο και από κράτος σε κράτος, συνεχώς αυξάνονται. Η εξέλιξη αυτή αποδεικνύει πως το ιδεολόγημα της παγκοσμιοποίησης χρησιμοποιείται ως μηχανισμός νομιμοποίησης των νεοφιλελεύθερων πολιτικών λιτότητας, που ως βασικό στόχο έχουν την αναδιανομή του παραγόμενου πλούτου προς όφελος των πλουσιότερων χωρών και τάξεων. Ταυτόχρονα, η θεωρητική κατασκευή της δημιουργίας του ενιαίου κόσμου, όπου οτιδήποτε συμβαίνει σε μία γεωγραφική περιοχή αφορά όλες τις χώρες, χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει ακόμα και τη στρατιωτική τους παρέμβαση όταν τίθεται ζήτημα προστασίας των «ανθρώπινων δικαιωμάτων». Στην πραγματικότητα, βέβαια, όλες αυτές οι παρεμβάσεις γίνονται επιλεκτικά και σε περιοχές όπου, από την πλευρά των μεγάλων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, κρίνεται πως τίθεται σε αμφισβήτηση η εμβάθυνση των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας.

Βιβλιογραφία

- Adda J., 1997, *La mondialisation de l' économie. Tome 2: Problèmes*, Editions La Découverte, Paris.
- Amin S., 1996, *Les défis de la Mondialisation*, Paris, L' Harmattan.
- Αναστασιάδης Π., 2000, *Στον @ιώνα της πληροφορίας. Προσεγγίζοντας τη νέα ψηφιακή εποχή*, Νέα Σύνορα, Αθήνα.
- Αντερόσον Π., 1992, *Θεωρίες για το τέλος της Ιστορίας: Χέγκελ, Κοίρνο, Κοζέβ, Φουκουγιάμα*, Στάχυ, Αθήνα.
- Beck U., 2000, "The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity", *The British Journal of Sociology*, vol. 51 no 1, σσ. 79-105.
- Βεργόπουλος Κ., 2000, *Ποιος φοβάται την Ευρώπη. Ανατομία ενός μίθου*, Αθήνα, Νέα Σύνορα.
- Γκίντενς Α., 1994, *Πέραν της Αριστεράς και της Δεξιάς. Το μέλλον της ριζοσπαστικής πολιτικής*, Πόλις, Αθήνα.
- Γκρέι Τ., 1999, *Απατηλή Αυγή. Οι ανταπάτες του παγκόσμιου καπιταλισμού*, Πόλις, Αθήνα.
- Faux J./Mishel L., 2000, "Inequality and the global Economy", στο W. Hutton/A. Giddens (eds.), *On the...*, σσ. 93-111.
- Giddens A., 2000, "The Globalizing of Modernity", στο Held D./MacGrew A. (eds.), *The Global...*, σσ. 92- 98.
- Harvey D., 2000, "Time – Space Compression and the Postmodern Condition", στο Held D./MacGrew A. (eds.), *The Global...*, σσ. 82-91.
- Held D./MacGrew A., 2000, «Introduction», στο Held D./MacGrew A. (eds.), *The Global...*, σσ 1-45.
- Held D./MacGrew A. (eds.), 2000, *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Polity Press, Cambridge.
- Huntington S., 1996, "The West: Unique, Not Universal", *Foreign Affairs*, vol. 75 no 6.
- Hutton W./Giddens A. (eds.), 2000, *On the edge. Living with Global Capitalism*, Jonathan Cape, London.
- Keizer B./Kenigswald L., 1996, *La triade économique et financière. Amérique du Nord, Asie de l'Est, Europe de l'Est*, Editions du Seuil, Paris.
- Κένεντι Π., 1994, *Προετοιμασία για τον 21ο αιώνα*, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνης, Αθήνα.
- Kern S., 1983, *The Culture of Time and Space 1880-1918*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Κοτζιάς Ν., 1998, «Κατακερματισμός και Παγκοσμιοποίηση», εισαγωγή στο Μ. Μπράμπερ, *Ο κόσμος των Mac...* σσ. 9-50.
- Κοτζιάς Ν., 1999, «Κυβερνοχώρος και προβλήματα δημοκρατίας», εισαγωγή στο Ν. Μπράουν, *Η Δικτατορία...* σσ. 9- 43.
- Kozul-Wright R./Rowthorn R. (eds.), 1998, *Transnational Corporations and the Global Economy*, Macmillan, London.
- Λύτρας Α., 2000, *Κοινωνία και Εργασία. Ο ρόλος των Κοινωνικών Τάξεων*, Παταζήσης, Αθήνα.
- Μαριόλης Θ./Γ. Σταμάτης, 2000, *Η εντός ONE εποχή*, Στάχυ, Αθήνα.
- Μαριόλης Θ., «Ο νέος διεθνής κατακερματισμός εργασίας», στο Θ. Μαριόλης/Γ. Σταμάτης, *Η εντός...*, σσ. 25-41.
- Μασμανίδης Κ., 2000, *Παγκοσμιοποίηση, Αποϊλοποίηση και Νέ@ Οικονομί@. Η Μεταμόρφωση του χώρου εργασίας στην ανατολή του 21ου αιώνα*, Εξάντας, Αθήνα.
- Μπράμπερ Μ., 1998, *Ο κόσμος των Mac κόντρα στους Τζιγάντ. Η παγκοσμιοποίηση και ο φονταμενταλισμός εχθροί της δημοκρατίας και της ελευθερίας*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Μπελαντής Δ., 2000, «Συνέπειες από τη θέση του "ένοπλου ανθρωπισμού": διευρυνμένη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή νομιμοποίηση του πολέμου;», *Δικαιώματα του ανθρώπου*, τ. 6, σσ. 289-364.
- Μπράουν Ν., 1999, *Η Δικτατορία στον Κυβερνοχώρο. Το τέλος της δημοκρατίας στην εποχή της πληροφορικής*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Ohmae K., 1995, *The End of the Nation State. The Rise of Regional Economies*, The Free Press, New York.
- Perlmutter H.V., 1991, "On the rocky road to the first global civilization", *Human Relations*, vol. 44 no 9, σσ. 897-920.
- Robins K., 2000, «Encountering Globalization», στο Held D./MacGrew A. (eds.), *The Global...*, σσ. 195-201.
- Σακελλαρόπουλος Σ., 2001, «Σχετικά με τη θεωρία του Ιμπεριαλισμού της εποχής μας», *Θέσεις*, τ. 74, σσ. 89-125.
- Thompson B.J., 1998, *Νεωτερικότητα και Μέσα Επικοινωνίας*, Παταζήσης, Αθήνα.
- Thompson B.J., 2000, "The Globalization of Communication", στο Held D./MacGrew A. (eds.), *The Global...*, σσ. 202-215.
- UNDP, 2000, "Report 1999: Globalization with a human face", στο Held D./MacGrew A. (eds.), *The Global...*, σσ. 341-347.
- Veseth M., 1998, *Selling Globalization. The Myth of the Global Economy*, Lynne Rienner, London.
- Wilkins M., 1998, "Multinational Corporations: An Historical Account", στο Kozul-Wright R./Rowthorn R. (eds.), *Transnational...* σσ. 95-133.

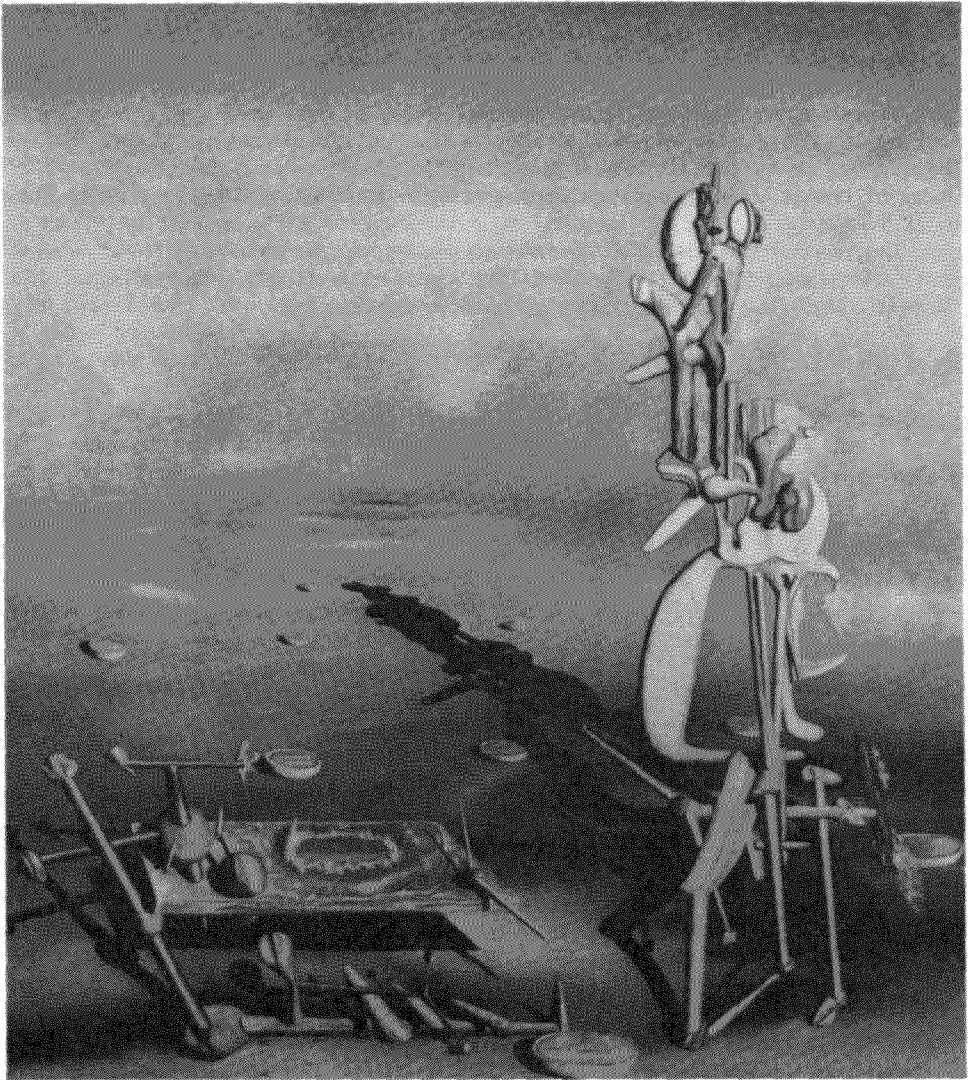
Σημειώσεις

1. Όπως υποστηρίζει ο Φουκοντιλιάμα, η περίοδος των τελευταίων ετών σφραγίζεται από την «ακαταμάχητη νίκη του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού», εξέλιξη η οποία σηματοδοτεί όχι απλώς «το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ή την παρέλευση μιας συγκεκριμένης περιόδου της μεταπολεμικής ιστορίας, αλλά αυτό το τέλος της ίδιας της ιστορίας, δηλαδή το τελικό σημείο της ιδεολογικής εξέλιξης του ανθρώπινου γένους και την οικουμενοποίηση της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας ως την τελική μορφή ανθρώπινης διακλιβέρνησης» (Αντερσον 1992: 72).

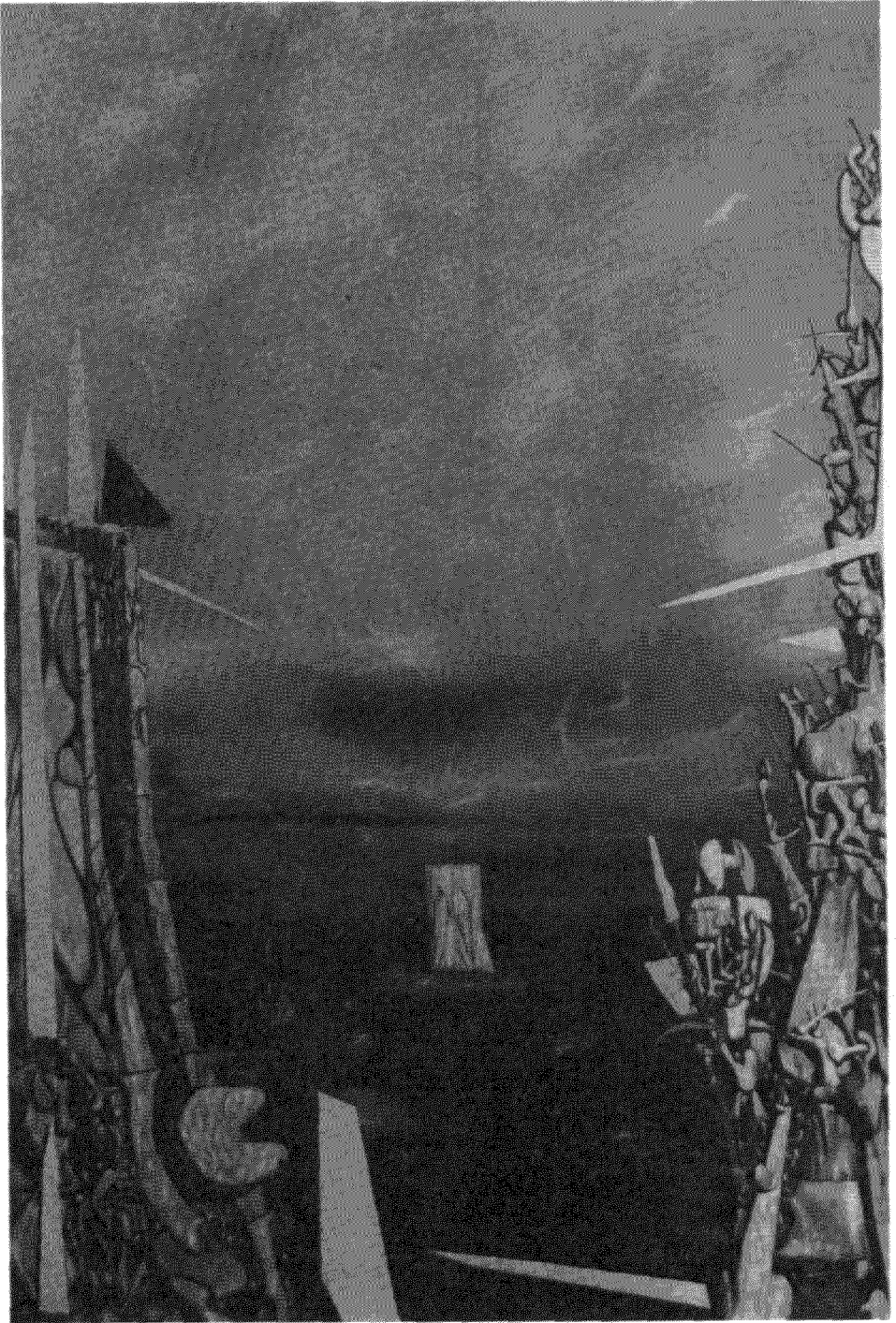
2. Σύμφωνα πάντα με τον Φουκοντιλιάμα, «δεν μπορούμε να περιγράψουμε έναν κόσμο που θα είναι ουσιαστικά διαφορετικός από το σημερινό και ταυτόχρονα καλύτερος» (Αντερσον 1992: 84).

3. Όπως ορθά υποστηρίζει ο Veseth, μόνο σε ένα υψηλότατο επίπεδο ιδεοτυπικής αφαίρεσης μπορεί κανείς να παρατηρήσει τα κοινά χαρακτηριστικά των διαδικασιών της «παγκοσμιοποίησης». Στην πραγματικότητα, σε κάθε ξεχωριστή χώρα εφαρμόζονται πολιτικές και πρακτικές εξειδικευμένες στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης περιοχής (Veseth 1998: 53).

4. Σύμφωνα με τις εύστοχες παρατηρήσεις του Θ. Μαριόλη, «ο ΠΟΕ διεισθετεί, ανάλογως με το ουσχετισμό δυνάμεων που κάθε φορά διαμορφώνεται και στο μέτρο του εφικτού, τις σχέσεις ανταγωνισμού ανάμεσα στις ηγεμονικές εθνικές οικονομίες και, ταυτοχρόνως, προωθεί τη βέλτιστη για τις οικονομίες αυτές στρατηγική στο διεθνές επίπεδο η οποία [...] δεν είναι άλλη απ' αυτή της απελευθέρωσης του εμπορίου. Από την άλλη πλευρά, οι εθνικές οικονομίες που –συνεπεία της απελευθέρωσης– αναδιαρθρώνονται, είτε θα μετατρέπονται βαθμιαία σε σχετικά παρημασμένες περιφέρειες των υπερεθνικών ενώσεων στις οποίες υπάγονται [...] είτε θα προστρέχουν, αργά ή γρήγορα, στο δανεισμό από την Παγκόσμια Τράπεζα, κάτω από τους όρους και την επίβλεψη του ΔΝΤ» (Μαριόλης 2000: 38-39).



Yves Tanguy, «Αόριστη διαιρεσιμότητα»



Yves Tanguy, «Φόβος», 1949



Man Ray, Μοντάζ φωτογραφιών, 1934
1η σειρά από τα αριστερά στα δεξιά:
Breton, Ernst, Dalí, Arp
2η σειρά: Tanguy, Char, Crevel, Eluard
3η σειρά: de Chirico, Giacometti, Tzara, Picasso
4η σειρά: Magritte, Brauner, Péret, Rosey
5η σειρά: Miró, Mesens, Hugnet, Man Ray